

חלומות "אינקובציה" והזמנת חלום בעולם העתיק / ד"ר חיים וייס
המחבר נתן את הסכמתו לפרסום המאמר באתר "תורת החלומות וחקר החלימה".
כל הזכויות שמורות למחבר.

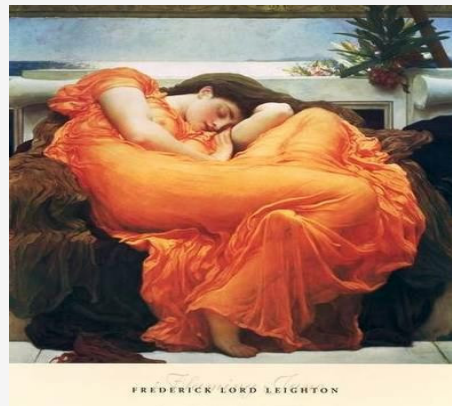
תורת החלומות וחקר החלימה : כתב-עת מקוון

חלומות, חלימה וחוויות שינה. תיאוריות פסיכודינאמיות, תיאוריה יונגיאנית, פסיכוביולוגיה, החלום בתרבות ותרבות החלום. The Israeli Online Journal for the Study of Dreams and Dreaming.

תקציר

אחת השיטות המקובלות לקבלת חלום בעולם העתיק היא ה'אינקובציה' - טכניקה לקבלת מידע בחלום המתבצעת על ידי שינה המתרחשת לרוב במקומות מקודשים ושמלווה באקטים פולחניים. שני המושאים המקובלים ביותר בספרות העת העתיקה לחלומות אינקובציה הם שאלות בעלות גוון לאומי, הרווחות יותר בספרות המקרא והמזרח הקדום, ושאלות אישיות הנוגעות בעיקר לנושאים רפואיים המקובלות בעיקר בעולם היווני-רומי.

חלומות אינקובציה

מאת: ד"ר חיים וייס

המחלקה לספרות עברית, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

חלומות אינקובציה

כפי שמציין דודס, אחת השיטות המקובלות לקבלת חלום בעולם העתיק היא ה'אינקובציה' - טכניקה לקבלת מידע בחלום המתבצעת על ידי שינה המתרחשת לרוב במקומות מקודשים ושמלווה באקטים פולחניים. שני המושאים המקובלים ביותר בספרות העת העתיקה לחלומות אינקובציה הם שאלות בעלות גוון לאומי, הרווחות יותר בספרות המקרא והמזרח הקדום, ושאלות אישיות הנוגעות בעיקר לנושאים רפואיים המקובלות בעיקר בעולם היווני-רומי. [1]

חלומות אינקובציה – סקירה היסטורית

הדגם המקובל של חלום אינקובציה בספרות המקראית ובספרות המזרח הקדום הוא חלום ההתגלות (Theophany Dream) בו "בא" האל אל האדם בלילה וניצב למראשותיו: "ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה" (בראשית, כ' ג'). על פי רוב חלום מסוג זה מתקבל בזמן שינה במקדש מתוך הנחה כי התגלות האל במקדשו שכיחה יותר מאשר מחוצה לו. כך למשל, התגלותו הדיאלוגית של האל לשלמה שהתרחשה בעת שישן במקדש שבגבעון:

וַיֵּאָהֵב שְׁלֹמֹה אֶת יְהוָה, לְלַכֵּת בַּחֲקוֹת דָּוִד אָבִיו; רַק בַּבְּמוֹת, הוּא מְזַבֵּחַ

וּמִקְטִיר: וַיִּלְךְ הַמֶּלֶךְ גִּבְעֹנָה לְזָבֵחַ שָׁם, כִּי הָיָה הַבְּמָה הַגְּדוֹלָה; אֶלֶף עֹלוֹת

יַעֲלֶה שְׁלֹמֹה, עַל הַמְּזִבֵּחַ הַהוּא: בְּגִבְעוֹן, נִרְאָה יְהוָה אֶל שְׁלֹמֹה בַחֲלוֹם

הַלְיָהּ; וַיֹּאמֶר אֵלֵהֶם, שְׂאֵל מָה אַתֶּן לָךְ: וַיֹּאמֶר שְׁלֹמֹה, אַתָּה עֹשִׂיתָ עִם
עַבְדְּךָ דָּוִד אָבִי חֶסֶד גָּדוֹל, כַּאֲשֶׁר הִלַּךְ לִפְנֵיךָ בְּאֵמֶת וּבְצַדִּיקָה וּבְיִשְׁרָת לִבָּב
עִמָּךְ; וַתִּשְׁמַר לוֹ, אֶת הַחֶסֶד הַגָּדוֹל הַזֶּה, וַתִּתֵּן לוֹ בֶן יִשָּׁב עַל כֶּסֶף וַיִּזְכֹּר
הַזֶּה: וַעֲתָה יְהִי אֵלֵי, אַתָּה הַמְּלַכֶּת אֶת עַבְדְּךָ, תַּחַת דָּוִד אָבִי; וְאַנֹכִי נֹעַר
קָטָן, לֹא אֲדַע צֵאת נְבִיא: וַעֲבַדְךָ, בְּתוֹךְ עִמָּךְ אֲשֶׁר בְּחֶרֶת; עִם רַב אֲשֶׁר לֹא
יִמְנָה וְלֹא יִסְפָּר מֶרֶב: וְנָתַתְּ לְעַבְדְּךָ לֵב שֹׁמֵעַ לְשֹׁפֵט אֶת עִמָּךְ, לְהִבְיֹן בֵּין
טוֹב לְרָע; כִּי מִי יוּכַל לְשֹׁפֵט, אֶת עִמָּךְ הַכָּבֵד הַזֶּה: וַיִּיטֵב הַדְּבָר בְּעֵינַי אֲדֹנָי;
כִּי שְׂאֵל שְׁלֹמֹה, אֶת הַדְּבָר הַזֶּה: וַיֹּאמֶר אֵלֵהֶם אֱלֹהִים, יַעַן אֲשֶׁר שְׂאַלְתָּ אֶת
הַדְּבָר הַזֶּה, וְלֹא שְׂאַלְתָּ לְךָ יָמִים רַבִּים, וְלֹא שְׂאַלְתָּ לְךָ עֹשֶׁר, וְלֹא שְׂאַלְתָּ
נֶפֶשׁ אֲבִיךָ; וְשְׂאַלְתָּ לְךָ הִבְיֹן לְשֹׁמֵעַ מִשְׁפָּט: הִנֵּה עֹשִׂיתִי כַּדְּבָרֶיךָ; הִנֵּה
נִתְּתִי לָךְ, לֵב חָכָם וְנָבוֹן, אֲשֶׁר כְּמוֹךָ לֹא הָיָה לִפְנֵיךָ, וְאַחֲרֶיךָ לֹא יִקּוּם
כְּמוֹךָ: וְגַם אֲשֶׁר לֹא שְׂאַלְתָּ נִתְּתִי לָךְ, גַּם עֹשֶׁר גַּם כְּבוֹד; אֲשֶׁר לֹא הָיָה
כְּמוֹךָ אִישׁ בַּמְּלָכִים כָּל יְמֵיךָ: וְאִם תִּלַּךְ בְּדַרְכֵי, לְשֹׁמֵר חֻקֵי וּמִצְוֹתַי, כַּאֲשֶׁר
הִלַּךְ דָּוִד אָבִיךָ; וְהֵאֲרַכְתִּי אֶת יְמֵיךָ: וַיִּקְחַן שְׁלֹמֹה וְהִנֵּה חִלּוֹם; וַיָּבֹאוּ
יְרוּשָׁלַם וַיַּעֲמִד לִפְנֵי אַרְוֹן בְּרִית אֲדֹנָי, וַיַּעַל עֹלֹת וַיַּעֲשֵׂן שְׁלָמִים, וַיַּעֲשֵׂן

מִשְׁתָּה לְכָל עַבְדָּיו. [2]1

בסוג זה של חלום, ההתגלות כמו גם דברי האל נושאים אופי ישיר וגלוי ולפיכך החולם אינו נזקק, על פי רוב, לפרשנות כלשהי. כפי שמציינת רות פידלר, חלומות אלו רווחו בעת העתיקה ואנו מוצאים כדוגמתם במקורות שומרניים (חלום

גודאה)1[3] ובמקורות מצריים (חלום מרנפתח).1[4]

דוגמא מאוחרת יותר המשמרת את המסורת המקראית ניתן למצוא בכתבי יוספוס. ב'קדמוניות היהודים' מתאר יוספוס את חלומו של ידוע הכהן ערב הגעתו של אלכסנדר הגדול לירושלים:

שמע הכהן הגדול ידוע על כך והיה שרוי באימה ובפחד ואובד-עצות, כיצד יתראה פנים את המוקדונים בשעה שמלכם כועס בגלל מריו הקודם. וכן קרא את העם לתפילה והקריב עימו קרבן לאלוהים ובקש מלפניו, שיגן על העם ויחלצו מן הסכנות המרגשות לבוא עליו. ואחרי הקרבת הקרבן שכב לישן, [ואז] הודיעו אלוהים דבר בחלום, שיתחזק ויקשט את העיר בזרים ויפתח את השערים ויקבל את פניהם כששאר האנשים לבושים לבנים והוא והכוהנים בבגדיהם כחוק, ולא יחששו פן תאונה להם רעה, כי עין אלוהים עליהם. כאשר קם משנתו שמח בנפשו מאוד וסיפר לכל את דבר אלוהים שהיה אליו, ועשה ככל שהוגד לו בחלום וחיכה

להופעת המלך.1[5]

מנהג השינה במקדשי אלים, בעיקר לצרכים של קבלת מידע רפואי מהאלים דרך החלום, היה שכיח למדי בתרבות ההלניסטית. בין האלים הבולטים ששמם נקשר עם יכולות רפואיות, ולפיכך השינה התבצעה לרוב במקדשיהם, ניתן למצוא את אסקלפיוס (Ἀσκληπιός), איסיס (Isis) וסרפיס (Σάραπις).1[6] כפי שמציין הולוצ'ק הרפואה בעולם היווני התבססה על שילוב בין מידע שניתן לכנותו 'מדעי'

ובין פרקטיקות מאגיות-ריטואליות שהיוו חלק בלתי נפרד מתהליך האבחון והטיפול.¹[7]

הבסיס העיוני לחלומות אינקובציה

ההנחה כי ביכולתו של החלום לספק מידע רפואי יעיל נשענת על תפיסה רחבה יותר, לא דתית במהותה, לפיה החלום הוא כלי דיאגנוסטי רב ערך שתוכנו מושפע באופן ישיר ממצב בריאותו של החולם.¹[8] ראשיתה של טענה זו בדברי אריסטו שהתייחס לחלום כמערכת של אינדיקציות המעידות על מצבו הגופני הספציפי של החולם. כך למשל קבע כי הופעת חלומות המכילים הפרעות רבות או שכחת חלומות משקפים את מצבו של הגוף המצוי בחוסר הרמוניה ואי שלמות תפקודית.¹[9] מערכת טיעונים זו בדבר היכולות הדיאגנוסטיות של החלום מגיעה לכלל שלמות תיאורטית בחיבור "על החלומות" (περί εὐνυπνίων) המיוחס להיפוקרטס,¹[10] המציג את החלום ככלי דיאגנוסטי טכני שדרכו ניתן לאבחן מחלות פיזיולוגיות רבות ומגוונות.¹[11] לכך ניתן להוסיף את גלנוס, הרופא בן המאה השנייה לספירה, שהביע שותפות לתפיסה זו בחיבורו "'אודות אבחנה בעזרת חלומות" (περί τὰς εὐνυπνίων) διαγνώσεις¹[12] וכן, באופן מפתיע, גם קיקרו, המפקפק לרוב בחשיבותם ומשמעותם של חלומות:

They say that from some kinds of dreams the physician can gather indications concerning a patient's health.¹[13]

2.2.2 שאלת חלום

על אף העובדה שפולחני אלי הרפואה שהוזכרו לעיל רווחו בארץ ישראל, לא עלה בידי למצוא בספרות חז"ל עדויות לשימוש של יהודים פולחני בשינה במקדשים או במקומות אחרים לצורך קבלת חלום.1[14] עם זאת, כפי שמראים סטרומזה וקוקס-מילר, בספרות הנוצרית נעשה שימוש בסוג זה של חלומות כאשר את הלינה במקדש מחליפה לינה בכנסיות או באתרי קבורה של קדושים.1[15] מטרת חלומות אלה היא בדרך-כלל קבלת התגלות של קדוש כזה או אחר וייסוד פולחן עבורו.1[16]

מחלום אינקובציה לשאלת חלום

כאמור בספרות חז"ל לא ניתן למצוא עדות מלאה לשימוש בחלומות אינקובציה על הפרקטיקות הריטואליות הנלוות לכך. עם זאת בספרות המרכבה וההיכלות אנו מוצאים טקסטים המעידים על שימוש יהודי בחלומות מוזמנים לצורך קבלת תשובה לשאלה כלשהי, טכניקה המכונה "שאלת חלום".1[17] הטקסטים הללו מתארים רצון של חולם כלשהו לקבל מידע ספציפי אותו הוא מזמין מאת ייצוג כלשהו של "שר החלומות".1[18] לשם כך עליו לבצע מספר פעולות ריאוטליות הכוללות צום, שינה בזוית מסוימת, קריאה ריטואלית של פסוקים ותפילה, שמטרתן היא לייצר סיטואציה בה אותה דמות תהיה חייבת להופיע בפניו ולענות לו על שאלתו:

כן עשה צום שלושה ימים וקרא לי1[19] אילו הפסוקים בכל לילה ולילה

ושון בבגדך. ובלילה השלישי קח הספר בידך וקרא אילו השמות שלושה

פעמים עם הפסוקים ואחר שכב על כתפך שמיד יבוא לך דמות אדם וידבר עמך כל מה שתש(י)אלו מן דבר גדול עם1[20] דבר {ק?ו} קטן ברוך הוא וברוך שמו.

וזה אשר תקרא [...] ברוך אתה יהוה אלוהינו מלך העולם. אלוהי הרוחות מחייה מתים סומך נופלים מתיר אסורים התר אסורי ותרצה לפניך את דברי שאני עפר ואפר ורוחי תלויה בידך. אני עבדך בן אמתך. ובאתי להפיל תחינתי לפניך להודיעני דבר כך וכך אם יהיה אם לא {?} ותהיה ביאתו בנחת ולא בכעס עד שאבין את כל דבריו ולא אשכח. ואל ישיבני ריקם מלפניך כי אתה רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת כי בך בטחתי ואותך קיויתי ועינתי בצום נפשי מפחד ורעדה שנפל עלי בדבר כך וכך ואדע ואבין ויהיה ברור לפני ובכל ליבי ובכל מאדי נשתחתי לפניך בתפילה שאין עונה אחר זולתך ואין עונה אחר מבלעדיך ובשמך המהולל והמפואר אני גוזר על שר של חלום שימהר ויבא לי הלילה הזה ויגיד לי הלילה הזה כל צרכי.1[21]

כפי שניתן לראות מנוסח הדברים הרי שזהו מרשם מאגי המיועד לבקשות אישיות של החלום. עם זאת המרשם אינו מפרט תחומים ספציפיים ולמעשה על פי הגדרתו ניתן בעזרתו לבקש על כל צרכיו של החולם ללא כל הגבלה.1[22]

מאוחר יותר, החל מתקופת הגאונים, השימוש ב"שאלות חלום" נעשה תכוף ומקובל. את נוכחותה של "שאלת החלום" בספרות הגאונים אנסה להזגים בעזרת אגרת-שאלה

שהופנתה לרב האי גאון מאת יהודי קירואן. במסגרת דיון עקרוני אודות אמיתותן של טכניקות מאגיות שונות עולה גם שאלת התייחסותו של רב האי גאון לקבלת מידע

בעזרת שאלת חלום:1[23]

וכן בשאילת חלום יש כמה (היו) זקנים וחסידים אצלינו יודעים אותם ומתענים כמה ימים לא אוכלים בשר ולא שותים יין ולנין במקום טהרה ומתפללין וקוראים פסוקים ידועים ואותיות במספר ולנים ורואים חלומות מופלאות כמות נבואה, ויש מהן מי שהיו בימינו ונדעה אותם, היה לכל אחד צורה ידועה, לזה זקן ולזה בחור יתראה בו ויגיד לו ויקרא לו פסוקים שיש בהם אותו ענין ששאל עליו, יודיענו אדונינו ויבאר לנו

כל זה בחכמתו.1[24]

שאלה זו לרב האי גאון בדבר תקפותן של שאלות חלום חושפת, אגב התיאור, תהליך מלא ושלם של חלום אינקובציה. התהליך מורכב משלושה חלקים עיקריים:

א. הכנה ריטואלית – התענות, הימנעות מאכילת בשר ושתיית יין וקריאת פסוקים ידועים ואותיות מיוחדות.

ב. לינה במקום טהרה – לא ברור מהו מקום זה, סביר להניח כי מדובר בבית מדרש או בבית כנסת או אולי אף במקווה – מקום בו מיטהרים.

ג. התגלות וקבלת תשובה על השאלה שהוצגה – ההתגלות נעשית על ידי דמות קונקרטיית "לזה זקן ולזה בחור", ובכך דומה גם לדגם המקראי המדגיש את התייצבותה של דמות כלשהי למראשות החולם.

יש לציין כי תוכן שאלת החלום במקרה זה אינו עולה בבירור מנוסח השאלה, היינו - האם מדובר בשאלות כלליות או בשאלות ספציפיות, ובעיקר כאלה של תלמידי חכמים; אולם מתוך תשובתו של רב האי, המתמקדת בתלמידי חכמים הנעזרים בשיטה זו, עולה כי הכוונה היא, ככל הנראה, לתלמידי חכמים.1[25] עם זאת, מנקודה זו ואילך ניתן להצביע על שלושה אופני שימוש בשאלת החלום: שאלת החלום הפרטית הדומה במתכונתה ובאופייה לזו מספרות ההיכלות1[26], שאלת החלום ההלכתית1[27], ושאלת החלום בה עשו שימוש מקובלים1[28]

-
- [1]1 ראו דודס, יוונים, עמ' 110.
- [2]1 מלכים א', ג' ג'-ט"ו. ביחס לחלום זה ראו אופנהיים, פתרון חלומות, עמ' 191, המציין את החלום הזה כדוגמא מובהקת לחלום התגלות המשלב בתוכו פונקציה ייחודית – הדיאלוג, ראו גם פידלר חלום ההתגלות, עמ' 242, 250 ו-260; הררי, פתיחת לב, עמ' 337 – 338; לסס, ריטואל, עמ' 328 - 329.
- [3]1 רות פידלר, חלום ההתגלות, עמ' 341 - 343. ראו גם דבריו של דודס: Most of the dreams recorded in Assyrian, and ancient Egyptian literature are "divine dreams" in which a god appears and delivers a plain message to the sleeper, sometimes predicting the future, sometimes demanding cult.
- וראו דודס, יוונים, עמ' 109. לדיון נוסף בחלום ההתגלות במזרח הקדום ראו, אופנהיים, פתרון חלומות, עמ' 186 – 205.
- [4]1 ראו אופנהיים, פתרון החלומות, עמ' 252 וכן פידלר, חלום ההתגלות, עמ' 353.
- [5]1 יוסף בן מתתיהו, קדמוניות, ספר 11 326 – 327. לדיון בחלום ובזיקותיו לספרות המקראית כמו גם לספרות היוונית ראו גנוז, חלום אינקובציה, עמ' 349 – 368.
- [6]1 אין בכוונתי לערוך כאן דיון מלא בתופעת האינקובציה שזכתה להתייחסויות מחקריות רבות ומגוונות. לדיונים מלאים בתופעה זו ראו: קוקס מילר, חלומות בשלהי, עמ' 109 – 111; פלנרי, חולמים, עמ' 62 (הערה 20); לוואיס, חלומות וחזיונות, עמ' 35 – 47; דודס, יוונים, עמ' 107 – 115; לתיאור התהליך שהתבצע במקדש ראו פרידהיים, פולחנים פאגאניים, עמ' 18 – 19.
- [7]1 הולוצ'ק, בעיית ההבחנה, עמ' 157.
- [8]1 תפיסה זו אינה רואה חשיבות בשינה במקדשים, אלא טוענת שללא קשר למקום

החלימה ניתן להוציא ממנו מידע רפואי בעל ערך. חלומות האינקובציה בהם אדון להלן משלבים בין התפיסה הרפואית אותה ציינתי ובין טענות תיאולוגיות בדבר אחריותם של אלים מסוימים לרפואתם ורווחתם של החולים. לא כל החוקרים מסכימים עם טענה זו. הולוצ'ק מפריד בין חלומות רפואיים "דתיים" שנחלמו במקדשים ובין חלומות "חילוניים" (secular) שנחלמו בכל מקום. לטענתו החלומות ה"דתיים" מקורם באלים ואילו החלומות ה"חילוניים" מקורם בחולם עצמו ואין להם כל משמעות דתית. אני סבור כי יש קשר בין שני התחומים וכי עליית ערכו של החלום ככלי רפואי גרם ליצירת פולחנים דתיים. וראו הולוצ'ק, בעיית ההבחנה, עמ' 157 – 158.

[9]1 ראו למשל, אריסטו, על שינה ויקציה, 461a 8-25.
[10]1 הכוונה היא לספר הרביעי של Regimen. הטקסט, כנראה, לא חובר על ידי היפוקרטס אלא מיוחס לו בלבד. ככל הנראה מדובר בטקסט שחובר במהלך המאה הרביעית לפנ"ס. לסקירה אודות מקורו של הטקסט ראו הולוצ'ק, בעיית ההבחנה, עמ' 159 (הערה 8) וכן 161 (הערה 12).

[11]1 וראו קוקס-מילר, חלומות בשלהי, עמ' 46.
[12]1 גלנוס פותח את חיבורו על החלומות בקביעה הבאה: "החלום מצביע על מצבו של הגוף" לחיבורו של גלנוס ראו אוברהלמן, גלנוס, עמ' 36 - 47 וכן הולוצ'ק, בעיית ההבחנה, עמ' 175.

[13]1 קיקרו, על ההתנבאות, ספר שני, סעיף 145.
[14]1 על תפוצתם של פולחני אלי הרפואה בא"י ראו פרידהיים, פולחנים פאגאניים, עמ' 18 – 24. על שימושים נוספים בשינה במקדשים כגון לשם הורדת גשם ראו בבלי, ע"ז נ"ה ע"א וכן ראו דבריו של הררי, חכמים, עמ' 554; הנ"ל, פתיחת לב, עמ' 340 – 341 (והערה 180 במקום).

[15]1 ראו גם ביקורתו של טרטוליאנוס על חלומות אינקובציה, ובייחוד על הצורך ללון במקדש לשם קבלת חלום: "There is no doubt that the doors of our homes are open to such spirits and they impose on us in our bedrooms as well as in their own temples". הנפש, 46.13.

[16]1 ראו סטרומזה, חלומות וחזיונות, עמ' 191 – 192, קוקס-מילר חלומות בשלהי, עמ' 116 – 117. יש לציין כי קיים וויכוח בין סטרומזה לקוקס-מילר בנוגע לשימוש בחלומות אלה לצרכים רפואיים. לטענת סטרומזה הנצרות הקדומה נמנעה מכך ואילו קוקס-מילר רואה בכך מטרה מרכזית של חלומות האינקובציה.

[17]1 לדיון בשאלות חלום בספרות המאגית ראו לסס, ריטואל, עמ' 325 – 336; הררי, פתיחת לב, עמ' 341 – 344.

[18]1 למשמעותה של דמות זו ראו לעיל

[19]1 לטענת הררי, אותה אני מקבל, תיבה זו "לי" השתרבבה בטעות לתוך הטקסט בו לא קיימת עדות לכך שההוראות לחולם ניתנות מפי מלאך כלשהו.

[20]1 הררי תיקן כאן ל"עד דבר קטן". למרות שנראה שתיקונו סביר הרי שאני מעדיף לשמור על הנוסח המקורי על אף העמימות הקיימת בו.

[21]1 שפר, סינופסיס, סעיפים 502 - 504 (8128N). תיאור שאלות החלום נמשך עד סעיף 506. לדיון קצר ביחידה זו ראו הררי, פתיחת לב, עמ' 341 – 342.

[22]1 לדיון בטקסט זה כמו גם במקבילותיו ההלניסטיות ראו לסס, ריטואל, עמ' 325 – 336.

[23]1 זוהי תשובת הגאונים הארוכה והעשירה ביותר בכל הנוגע לטכניקות מאגיות, כפי שמעיר המהדיר, שמחה עמנואל בהקדמתו לשאלה זו, וראו עמנואל, תשובות הגאונים, עמ' 121.

[24]1 תשובות הגאונים, סימן קטו ד"ה כ'.

[25]1 ואכן, כפי שמראה עמנואל, רב האי עצמו נעזר בשאלת חלום על מנת להבהיר טקסט סתום של ר' סעדיה גאון וכך כותב תלמידו של רב האי, ר' מצליה דיין מסיציליה: "שהגאון הזה מצא מילה לפיומי ז"ל [=רב סעדיה גאון] באחת הבקשות שלו ולא ידע את פירושה ולא את רצונו בה, נתן דעתו עליה ונרדם וראהו, כלומר את ר' סעדיה, בשנתו ושאלו עליה בלשון הארמית השגורה בפיהם. השיב לו והפנהו אל הספר אשר ממנו יתחורר פירוש אותה מלה, והיה כפי שהורה לו" וראו עמנואל, תשובות הגאונים, עמ' 137, הערה 117 וההפניות שם.

[26]1 דוגמאות לשאלות חלום פרטיות ניתן למצוא למשל בחומרים שנאספו בגניזה ואביא דוגמא אחת קצרה, בטקסט מהמאה ה-12 (T.- S. K1.101 1a-1b):

שאלת חלום בדיקה

אנא יי אלוהים אלוהי ישראל אלוהי הצבאות

יושב הכרובים מבקש אני ממך ב[תמ]כתי

באלוהותך [וס]מיכתי בענותותך ותמיכתי

בחסידותך ושעינתי בטובתך ובטיחתי

ברחמנותך ותקותי בחמלתך ומזכיר

אני הלילה הזה שמך הנעים החביב בנפשות

[...]

שתתן לי הלילה לפנם משורת הדין ותעניני

ואף על פי שאין אני ראוי חסדיך ראויים

ואף על פי שאין אני הגון רחמיך הגוין

עשה למען חסידותך והמצא בצרתי הלילה הזה והבניני את אשר בלבבי

אני מודה לפרופ' פטר שפר, פרופ' שאול שקד ודר' ריימונד לייכט על שהתירו לי להשתמש בקטע גניזה זה טרם פרסומו.

[27]1 השימוש בשאלות חלום לצורך בירור שאלות הלכתיות הפך החל מתקופת הגאונים לנפוץ ומקובל כאשר כדאי לציין בייחוד את חיבורו של רבינו יעקב ממוריש, מבעלי התוספות, "שאלות ותשובות מן השמיים" העושה שימוש נרחב, בעשרות מקרים, בשאלת החלום על מנת לפסוק הלכה, ואביא דוגמא אחת: "ועוד שאלתי [בחלום] על סדר פרשיות שבתפילין וכך הייתה שאלתי: אנא המלך הגדול הגבור והנורא חכם הרזים מגלה נסתרות מגיד נעלמות שומר הברית והחסד, הגדל נא חסדך עמנו היום וצוה למלאכך הקדושים להודיעני את אשר נסתפקנו בסדר פרשיות של תפילין" (שאלות ותשובות מן השמיים, מהדורת ר' מרגליות, שאלה ג'). שאלה זו מבקשת להכריע בעזרת החלום בין שיטת רש"י לשיטת רבינו תם בסידור פרשיות התפילין. התשובה שניתנת לרבינו יעקב בחלומי מעניינת ביותר וחושפת כי אין מדובר במחלוקת אנושית כי אם במחלוקת שמימית שבה חלוקים האל עצמו, המצדד בדעתו של רבינו תם, ופמלייתו, התומכת בדעתו של רש"י. במקרה זה אמנם החלום

אינו מצליח לסייע בפתרון השאלה אך הוא מעיד עליה שאין זו מחלוקת בת-פתרון משום שאף בשמיים אין לה תשובה. עם זאת, בעשרות מקרים אחרים החלום מציע פתרון ברור וחד משמעי שאותו מאמץ רבינו יעקב. כדאי גם לציין כי מחברי שו"תים מאוחרים יותר אינם מהססים לצטט את הלכותיו של רבינו יעקב ממרויש תוך כדי שהם מקבלים בטבעיות את השימוש שהוא עשה בחלום על מנת להגיע אליהן. נראו בהקשר זה גם דבריו של המהדיר ראובן מרגליות, דברי פתיחה לשאלות ותשובות מן השמיים, עמ' ג'-כ"ד.

[28]1 לאחרונה ריכז משה אידל כמה דוגמאות לשימוש קבלי בשאלות חלום בספרו "מקובלים של לילה" ואביא דוגמא אחת משלל הדוגמאות המופיעות בו הלקוחה מכתביו של ר' יצחק דמן עכו, בן המאה ה-13: אהיד"ע [אני הקטן יצחק דמן עכו ת. ו.] ישן במטתי ובמשמרה השלישית נתגלית לי שאלת חלום מופלאה במראה נכונה כמו בהקיץ וזו היא: "תמים תהיה עם יי' אלהיך" (דברים י"ח י"ג) "תמים תהיה על אלהיך יי'" "תמים עם אלהיך יי' תהיה" "תהיה תמים עם יי' אלהיך" "תהיה עם אלהיך יי' תמים" "תמים תהיה עם יי' אלהיך"...הרי לנו מתוך חמשה מלות אלה י"ב צירופים ירמזו לי"ב אותיות שם יב"ק ... אחר אשר ראיתי זה ראיתי מיד להרהר באותיות מבטאי השם המיוחד ציור הרהור מחשבי שכליי לא שיגיעו מהלב לגרון אצל הלשון כן יהיה העושה זה בחטא גדול זה נטרד מחיי העולם הבא כי ההוגה השם הנכבד והנורא הזה באותיותיו אין לו חלק לעולם הבא..." (ספר אוצר החיים, כ"י מוסקבה-גינצבורג 775, דף ק' ע"ב – ק"א ע"א, וראו אידל, מקובלים, עמ' 21 – 22). כפי שמציין אידל מה שראה ר' יצחק בחלומו הוא למעשה מרשם המכיל את הטכניקה לקבלת שאלת חלום תוך כדי שימוש מורכב באותיות שם ה' וראו אידל, שם, שם.